

ERZURUM DERBENT HANLARINDAN “KARASU HAN” KORUMA ÇALIŞMALARI DEĞERLENDİRMESİ

Araş. Gör. Dr. Hikmet Eldek*

Öz

Erzurum ili, Aşkale ilçesi sınırları içerisinde yer alan Karasu Hanı, derbent teşkilatı tarafından kullanılmak üzere 17. yüzyılda inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde ticaret yolları üzerine inşa edilen derbent hanları, ticaret kervanlarının güvenliğini sağlamak amaçlı kullanılmıştır. Uzun kilometreler boyunca güvenliği bir ortam oluşturmak, belirli noktalarda hanlarda yaşayan derbentler tarafından sağlanmıştır. Han için 2006 yılında restorasyon projesi hazırlanmıştır.¹ Projesi tamamlanan yapının restorasyon uygulaması yapılmıştır. Uygulama sonrasında yapının projesi ile sonuç ürün arasında birbirini tutmayan, yapının özgün değerlerine zarar veren müdahaleler gözlenmiştir. Çalışmanın amacı Türkiye sınırları içerisinde sınırlı sayıda kalan derbent hanları ve teşkilatı hakkında genel bilgi vermek ve Karasu Hanı'nın koruma süreci değerlendirmesini yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Derbent Teşkilatı, Erzurum, Karasu Hanı, Koruma

EVALUATION OF KARASU KHAN'S CONSERVATION PROJECT WHICH IS THE ONE OF ERZURUM DERBENT KHANS'

Abstract

Karasu Khan was constructed in XVII century in Aşkale town of Erzurum. It was constructed as a “Derbent”² khan. Derbent Khans were used for caravan security which was constructed on trade road of Anatolia. In 2006 restoration project was prepared to khan.³ After project its construction was completed. But during the construction process, some details were not similar to the restoration project. These mismatches were caused deformation in Karasu Khan. Especially its authenticity was partially deteriorated. This study aim is to give information about “Derbent” khans, to determine importance of “Derbent” organization and to evaluate of Karasu Khan's conservation process.

Key Words: Derbent Organization, Erzurum, Karasu Khan, Conservation

* Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Elemanı, heldek@erciyes.edu.tr

¹ 2006 Yılı Restorasyon Çalışmaları Fotoğrafları (Karasu Hanı Restorasyon Projesi, 2006 Yılında Asmira Mimarlık Restorasyon Dek. Tad. Taah. İşl. Eml. Müş. Y. Mimar Rest. Uz. Öget Cöcen, Y. Mimar Rest. Uz Hikmet Eldek, Y. Mimar Rest. Uz Serkan Günay ve Y. Mimar Rest. Uz. S. Semra Emek tarafından hazırlanmıştır.)

² It is a special organization in Ottoman Empire. This organization was in charge of the security of the caravan trade roads.

³ In 2006, restoration project was prepared by Asmira Mimarlık Restorasyon Dek.Tad.Taah.İşl.Eml.Müş., Y. Mimar Rest. Uz. Öget Cöcen, Y. Mimar Rest. Uz Hikmet Eldek, Y. Mimar Rest. Uz Serkan Günay and Y. Mimar Rest. Uz. S. Semra Emek .

1. Derbent Teşkilatı

Ticaret yapan kervanların emniyetini sağlayabilmek için gerek kent merkezlerinde gerekse ticaret güzergâhlarında emniyeti sağlayan derbent adı verilen bir teşkilat sistemi kurulmuştur. Ticaret aksı üzerinde, yaklaşık birer günlük mesafelerde (35-40 km) inşa edilmiş olan kervansaraylar, hanlar yıl boyunca kervanlara ve yolculara hizmet vermiştir.⁴

Ticaret kervanlarının emniyetlerini sağlamak, yeni yerleşim alanlarının kurulmasında yardımcı olmak, mevcut yerleşim birimlerinin gelişmesine alt yapı oluşturmak adına Osmanlı Döneminde yaygın biçimde kullanılan derbent teşkilâtı, önemli bir taşra güvenlik örgütüdür. Derbent teşkilatı ile şehirlerarası güvenlik zinciri oluşturulmuştur. Ayrıca teşkilat ile toprağı olmayan, belirli bir bölgede yaşamayan halk toprak sahibi yapılmıştır. Böylece kullanılmayan araziler tarıma açılarak ekonomiye katkı sağlanmıştır.

Osmanlı Devletince kullanılan derbent teşkilatına benzer sistemler eski Türk devletlerinde de izlenmektedir. Selçuklularda “*ribat*”, İlhanlılarda ise “*tutkavul*”, derbent’in karşılığı olarak kullanılmıştır. Yol ve ticaret emniyetinin sağlanması için kurulan teşkilat, genellikle ana yolların kavşak noktasında ve stratejik öneme sahip bölgelerde inşa edilen tesislerde görevini sürdürmüştür. Güvenlik adına kurulan bu mekânlar zamanla yerleşim alanlarının merkezleri olmuş ve halk bu bölgelerde istimlâk edilmiştir. Bu sistem Osmanlı tarafından kullanılan istimlâk yöntemlerinden biri olarak uzun yıllar uygulanmıştır. Derbent olarak görev alan köy halkı çevre güvenliğini sağladıklarından dolayı genellikle vergiden muaf tutulmuştur. Derbent teşkilatı bölgesel olarak oldukça önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Uzun yıllar kurulum amacındaki düzeninin koruyan teşkilat, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başlamıştır. Bu bozulma çevre bölgelerin güvenlik problemi yaşamasına ve sonuç olarak ta halkın taşınmasına neden olmuştur. Tanzimat ile başlayan modernleşme çabaları, derbent teşkilâtının kaldırılmasına, modern anlamda yeni güvenlik örgütlerinin kurulmasına olanak vermiştir. Merkez noktalarda inşa edilen hanlar ve derbentler tarafından kullanılan mekânlar bakım ve onarım yapılarak jandarma karakolu haline getirilmiştir.⁵

2. Erzurum, Aşkale İlçesi ve Karasu Köyü Tarihi

Köklü bir tarihe sahip olan Erzurum’un kurulduğu bölgede tarihçilerin ulaştığı ilk bulgular, Hitit (Boğazköy) ve Mısır yazılı kaynaklarına göre, M.Ö. 2000 – 1200 yılları arasında Erzurum ve çevresi Orta Asya kökenli Hurrilerin hâkimiyeti altında olduğudur. M.Ö. VII. yüzyılda Urartular Erzurum’u egemenlikleri altına almıştır. M.Ö.660 yıllarında ise Asurlar Erzurum ve çevresini ele geçirmiştir. M.Ö. 555’ de Erzurum’un doğusu Pers

⁴ H. Üstüner Çelik, Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Erzurum’da Sosyal Ve Kültürel Hayat, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.

⁵ A. Değerli Keçici, “Osmanlı Devleti’nde Bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilâtı”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1):44-53, Gaziantep 2008.

egemenliği altına girmiştir.⁶ Daha sonraki dönemlerde ise Erzurum kentine ait bilgiler, Karin, Karna, Garin, Kornoi, Kalai ve Karnak şeklinde isimlendirilen bir şehrin var olduğu biçimindedir. Bizans İmparatorluğu, II. Teodosious (M.S. 408-450) zamanında Erzurum Ovası'nı İran'dan gelen saldırılarından korumak amacıyla, kenttin tepe noktalarından birine kale inşa edildiği bilinmektedir. VII. yüzyılın sonlarına kadar Bizans hâkimiyetinde bulunan kent için zaman zaman Sasani Devleti ile mücadeleye girilmiştir.

XI. yüzyıl başlarında Selçuklu İmparatorluğu'nun Erzurum ve yakın çevresine küçük topluluklar biçiminde yerleştiği kaynaklarda yer almaktadır. Ancak ilk askeri müdahale 1048 yılında gerçekleşmiştir. Doğu Anadolu'yu fethetmek üzere ilerleyen Selçuklu Türkleri, Karin kenti yakınlarında bulunan Erzen kentine büyük zarar vermişler ve kentten kaçan halk bugünkü Erzurum'un bulunduğu alana yerleşerek, bölgeyi Erzen ismi ile anmaya başlamıştır. Erzurum'la ilgili farklı kaynaklarda ve basılan paralarda Erzi-i Rum, Erzen-ir Rum, Arz-ı Rum isimlerinin kullanıldığı gözlenmiştir. Halkın yerel kullanımı ile bu terimler bugünkü Erzurum'a dönüşmüştür. Selçukluların kenti alma çabaları 1071 Malazgirt Zaferi'ne kadar devam etmiştir. Zafer sonrası ise kent yönetimi Selçuklu Komutanlarından Ebu-l Kasım'a verilmiştir. 1304 yılında kent İlhanlı hâkimiyetine girmiştir. Kent bu dönemde büyük ölçüde imar edilmiştir. Erzurum 1517 yılında Osmanlı İmparatorluğuna katılana kadar farklı dönemlerde Karakoyunlular ve Akkoyunlular Beylikleri tarafından yönetilmiştir. Doğunun batı kapısı olarak görülen kentte zaman içerisinde büyük çarpışmalar yaşanmıştır. Erzurum kentini Yavuz Sultan Selim, Osmanlı İmparatorluğu'na katmıştır. Erzurum Kalesi ve kentte diğer büyük imar hareketleri Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılmıştır. Kent Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemini korumuş, bölge için önemli bir merkez olmuştur.⁷

Cumhuriyet Dönemi için de Erzurum önemli bir mihenk taşı olmuştur. Kent birçok felaket (savaş, göç, katliamlar, hastalık) ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak kazanılan zafer ile Erzurum Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli kentlerinden biri olmuştur. Kent günümüzde de bu önemini devam ettirmektedir.

Erzurum'da farklı dönemlere ait birçok tarihi eser bulunmaktadır. Camiler, hamamlar, hanlar, kervansaraylar, çeşmeler kentin tarihi dokusunu oluşturan en önemli elemanlardır. Genel olarak kentin geleneksel dokusu korunmuştur.

- **Aşkale İlçesi ve Karasu Köyü**

Aşkale konumu itibarıyla, doğu illerini batıya ve kuzeye bağlayan yolların kesiştiği noktada yer alan ve tarihi açıdan önemli bir yerleşim alanıdır. Tarih boyunca farklı milletlerin istilasına uğramış ve birçok kez el değiştirmiştir. Aşkale'nin tarihinin M.Ö. 1700 yılında Hititler ile başladığı, 1081 yılında Türklere geçtiği, 1514 yılında Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyetine girdiği bilinmektedir. Coğrafi konumu nedeniyle ulaşım

⁶ H., Üstüner Çelik, Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Erzurum'da Sosyal Ve Kültürel Hayat, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.

⁷ http://www.erkurum.bel.tr/city_guide/city_guide.asp?cg=17&dt=1, 18.12.2014

yollarının kesişme noktası olması ile stratejik değere sahip olan Aşkale'nin tarihinde bağlantı noktası olma niteliğinin izleri görülmektedir.⁸

Karasu Köyü, Erzurum–Erzincan demiryolu üstünde Karasu akarsuyunun bir koluyla beslenen Aşkale sınırları içindeki köylerden biridir. Yazın 20, kışın 15 hane olan köyün ilçe merkezine uzaklığı 22 km'dir. Karasu Köyü (Aşkale), Hacı Bekir Hanı'ndan (Aşkale) Merkez'e devam eden İpek Yolu üzerinde yer aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla, bugün, Karasu köyü hem konumu hem de içinde barındırdığı hanıyla Erzurum kültür turizminin önemli bir parçasıdır.

3. Karasu Hanı Restorasyon Projesi Değerlendirmesi

3.1. Tarihi

Doğu Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri olan Erzurum'da XIII. yüzyılda gelişen ticaretin mimari yansımaları öncelikle kervansarayların, hanların inşa edilmesi ile olmuştur.

Karasu hanı, XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında, geliştirilen alternatif ve paralel bir hat üzerine inşa edilmiştir. Bu hat İstanbul'dan Amasya'ya, sonrasında Niksar, Koyunhisar, Şebinkarahisar üzerinden Kelkit Çayı boyunca takip ederek Kelkit ve Otlukbeli (Karakulak)'ne ulaşan yoldur. Bu güzergâhın Kelkit çayı vadisindeki bölümünde kalan hanların birçoğunun, XVII. yüzyılın içinde yapılmış basit yapılar olması nedeniyle zamanla yok oldukları bilinmektedir. Ancak detaylı incelemeler sonrasında yapıların izlerine rastlanabilmektedir. Kaynaklarda Otlukbeli'nden doğuda kalan güzergâhta, Karasu ırmağı vadisinde Aşkale'ye kadar iki han ismine rastlanmaktadır. Bunlardan birisi Serhin (Şuyud) Hanı. Diğeri de Karasu (Aşveyishan) Hanı'dır. Karasu Hanı Maliye Defterinde verilen bilgiye göre "Erzurum eyaletinde Aşkale Köyü ile Karakulak arası 18 saat mesafe olması dolayısıyla ara yerde kâgır bir han inşa edildiği" bilgisi ile yer almaktadır. Ancak var olan bilgilere göre 1747 yılına kadar Han ve çevresi boş bir halde tutulmuştur. Bu durum kervanların büyük zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren alana halk istimlak edilmeye başlamıştır. Böylece hanın işlevsel kullanımı da artmıştır. Kaynaklardan alınan verilere göre Han bilinen tarihten önce yaptırılmış, ancak çevre halkının yerleşmesi 1747 yılından sonra gerçekleştirilmiştir.⁹

3.2. Mekânsal Özellikleri ve Restorasyon Projesi

Yapı güney-kuzey doğrultusunda 32x19 m'lik dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Moloz taş örgülü sağır cephelerle tanımlanan dikdörtgen biçimlenme üçlü nef düzeniyle bölümlenmektedir. Yapım tekniği, cephe düzeni, planimetrik plan özellikleri ve toprak üst örtüsüyle Karasu Köyü Han'ı tipik bir yol üstü (derbent) hanıdır.

Yapıya, demiryoluna paralel olan, güney cephesinden girilebilmektedir. Giriş, cephenin simetri aksından, kesme taş kullanımıyla farklılaşmış ve merkezde bulunan kapı ile sağlanır. 3.20 eninde ve 3.50 yüksekliğinde olan bu açıklık aynı zamanda iç mekânda

⁸ <http://askale.bel.tr/Syf-9-Askale-Tarihi-tr.html>, 20.12.2014

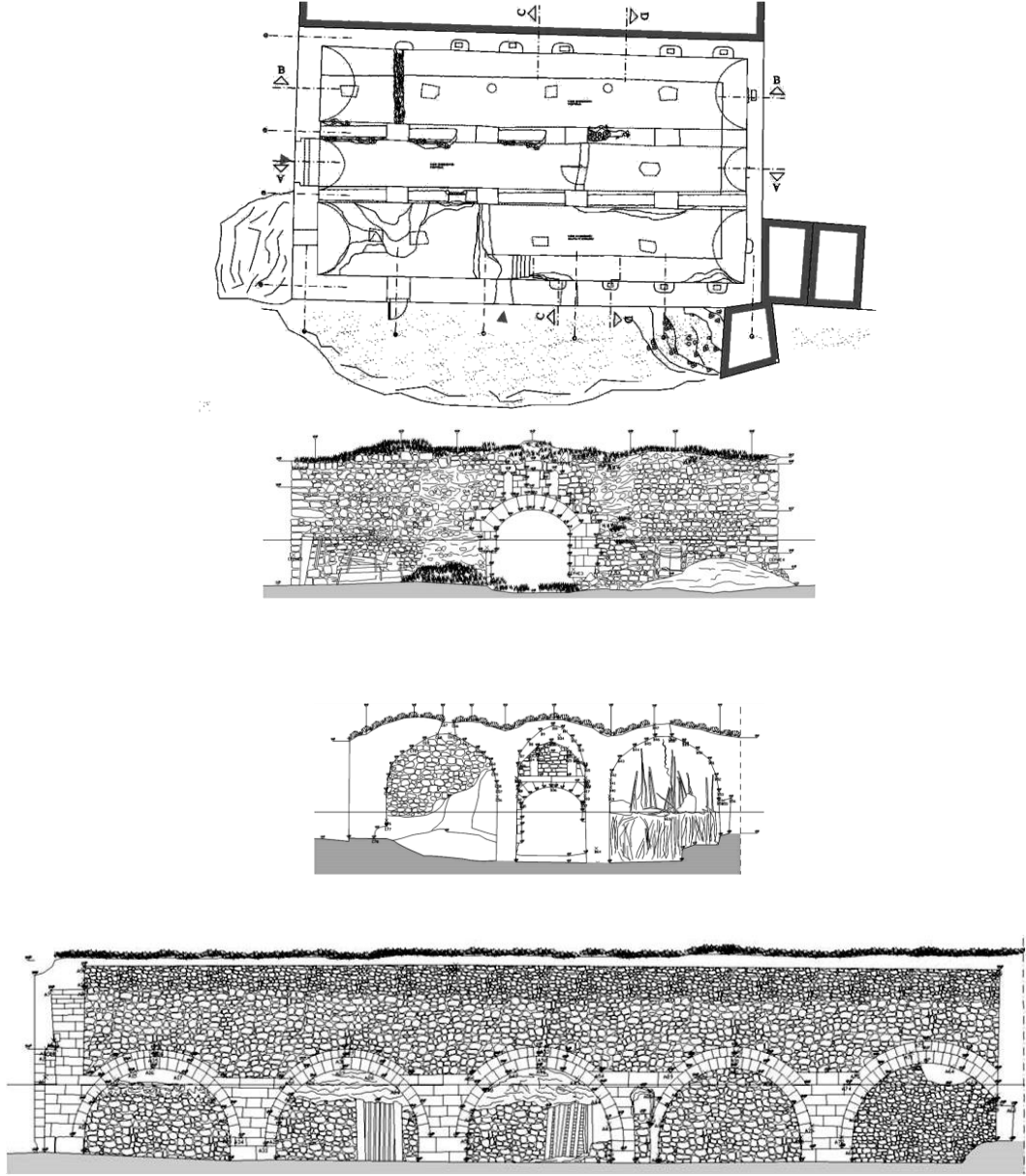
⁹ H., Gündoğdu, Kuzeydoğu Anadolu Yol Güzergahı Ve Karakulak Menzili, Otlukbeli Sempozyumu, Nevşehir 1997.

orta aksın güney ucunu oluşturmaktadır. Rölöve çizimlerinde de ifade edildiği üzere, yaklaşık 6.00 m yükseklikte 3.23 x 29.20 m boyutlarında devam eden orta aks, ortalama 0.70 m yüksekliğinde 1.70 m eninde toprak kaplı seki ve bu sekiden ulaşılan moloz taş örgülü ocakla sonlanmaktadır. Aksın yaklaşık 0.50 m eninde tüm aks boyunca uzanan ve 3.00 m yüksekliğinde bir bölücü eleman eklenmiştir. Bu bölücü işlenmemiş, ince kesitli ahşap elemanlar ve moloz taş örgüyle derme çatma olarak yapılmıştır. Aksın kuzey ucuna bu bölücü içine açılmış yine derme çatma, niteliksiz bir ahşap kapıdan geçiş yapılmaktadır. Aks zeminde toprak, tavanda ise moloz taşla örülmüş tonoz bir üst örtüye sahiptir. Orta aksın doğu ve batısındaki akslar arasında 1.53x1.15 m'lik kesme taş ayaklar üzerine oturmuş yine kesme taş kullanılarak yapılmış kemerli geçişler bulunmaktadır. Her iki aks boyunca beşer tane olan bu geçişler batı aksına geçişin (giriş cephesi aksı temel kabul edildiğinde) 4. ve 5. bölüm hariç moloz taş dolgu ve toprakla kapatılmıştır. Dolayısıyla batı aksına kısmi geçiş sağlanabilirken doğu aksına, kemerli geçişlere moloz taşlardan örülmüş duvarlardan dolayı, içten ulaşım sağlanamamaktadır.

Şekil 1. 2006 Yılından Cephe GörSELLERİ¹⁰

¹⁰ 2006 Yılı Restorasyon Çalışmaları Fotoğrafları (Karasu Hamı Restorasyon Projesi, 2006 Yılında Asmira Mimarlık Restorasyon Dek.Tad.Taah.İşl.Eml.Müş. Y. Mimar Rest. Uz. Öget Cöcen, Y. Mimar Rest. Uz Hikmet Eldek, Y. Mimar Rest. Uz Serkan Günay ve Y. Mimar Rest. Uz. S. Semra Emek tarafından hazırlanmıştır.)

Şekil 2. Plan, Cephe ve Kesit Rölöve Çizimleri¹¹

¹¹ 2006 Yılı Restorasyon Çalışmaları Çizimleri (Karasu Hanı Restorasyon Projesi, 2006 Yılında Asmira Mimarlık Restorasyon Dek.Tad.Taah.İşl.Eml.Müş. Y. Mimar Rest. Uz. Öget Cöcen, Y. Mimar Rest. Uz Hikmet Eldek, Y. Mimar Rest. Uz Serkan Günay ve Y. Mimar Rest. Uz. S. Semra Emek tarafından hazırlanmıştır.)

Batı aksı, orta aks boyunca 5.05 eninde ortalama 5.80 m yüksekliğinde dikdörtgen olarak biçimlenen bir mekândır. Fakat orta aksla arasındaki geçişleri kapatmak amacıyla örülmüş moloz duvardan dolayı bazı bölümlerde eni daralmıştır. Aksın sadece 4. ve 5. Bölümlerinde özgün ölçüleri okunabilmektedir. Batı aksı da orta aksa benzer bir ilişkiyle, kuzey de 0.77 m yüksekliğinde toprakla kaplı bir seki ve sekiden ulaşılan fakat bugün sadece izi okunabilen bir ocağı barındıran moloz taş örgülü duvarla sonlanmaktadır. Batı aksı batı yönünde, ortalama 0.65 m yüksekliğinde 1.75 m eninde seki ve sekiden erişilen yer yer izleri okunabilen ocakların yer aldığı moloz taş örgülü duvarla sınırlanmaktadır. Rölöve çizimlerinde de ifade edildiği biçimde, duvar üzerinde, iki tanesinin kemer taşları ve açıklığı net olarak okunabilirken dört tanesinin de izlerinin algılanabildiği toplam altı adet ocak belirlenmiştir. Bu iki ocağında benzer boyutta ve nitelikte taşlardan yapıldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu duvar üzerindeki ocakların sekiden yüksekte 0.70 m yükseklikle sivri kemer kullanılarak yapıldığı aksları arasının 3.70 m olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3. Cephe ve İç Mekân Fotoğrafları¹²

Doğu aksı da batı aksına benzer özellikte, orta aks boyunca 5.10 eninde ortalama 5.80 m yüksekliğinde dikdörtgen olarak uzanan bir mekândır. Mekânın orta aks ile bağlantısı moloz taş duvarlar ile kapatılmış, erişim batı aksının güney cephesine bulunan

¹² 2006 Yılı Restorasyon Çalışmaları Fotoğrafları (Karasu Hamı Restorasyon Projesi, 2006 Yılında Asmira Mimarlık Restorasyon Dek.Tad.Taah.İşl.Eml.Müş. Y. Mimar Rest. Uz. Öget Cöcen, Y. Mimar Rest. Uz Hikmet Eldek, Y. Mimar Rest. Uz Serkan Günay ve Y. Mimar Rest. Uz. S. Semra Emek tarafından hazırlanmıştır.)

1.07 m eninde ve 2.10 m yüksekliğinde bir açıklıktan sağlanmaktadır. Doğu aksı da diğer akslara benzer bir ilişkiyle, kuzey de ortalama 0.75 m yüksekliğinde toprakla kaplı bir seki ve sekiden ulaşılan, bir ocağı barındıran moloz taş örgülü duvarla sonlanmaktadır. Doğu aksının giriş cephesindeki güney ucu içten tamamıyla görülememektedir. Doğu aksı doğu yönünde, yüksekliği toprak dolgudan dolayı tam olarak belirlenemeyen eni ortalama 1.70 m olan üstü toprak kaplı seki ve sekiden erişilen bir tanesinin kemer taşları ve açıklığı okunabilen diğerlerinin de yer yer izleri okunabilen toplam dört ocaklı moloz taş örgülü duvarla sınırlanmaktadır. Ocaklar dışında duvar üzerinde biri giriş kapısı olmak üzere sonradan açıldığı bilinen üç açıklık daha bulunmaktadır. Doğu aksı boyunca devam eden bir diğer öge de, moloz taştan örülmüş tonoz üst örtü üzerinde, sonradan açılmış dört adet açıklıktır. Doğu aksında zeminin diğer akslarda olduğu gibi değişen yüksekliklerde toprak olduğu belirlenmiştir. Karasu Hanı'nın üst örtü sistemi topraktır. Moloz taş örgü ile oluşturulan tonoz sistemi üzerine toprak dolgu yapılmıştır. Yapının su tahliyesi güney cephede bulunan çörtlenlerle sağlanmaktadır. Ancak özgün sistem zaman içerisinde zarar görmüş ve yapıda nem kaynaklı sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Aydınlatma ve havalandırma için kullanılan üst örtü fenerlerinin zamanla kapakları yıpranmış ve kullanım dışı kalmıştır.

Hanın ana giriş cephesi güney cephedir. Cephede moloz taş örgü sistemi kesme taş örgü sistemi ile birlikte kullanılmıştır. (Şekil 4.) Cephede malzeme kaybı ileri düzeyde olsa da cephe düzeni okunabilmektedir. Cephenin doğu ve batı yönündeki kenarları ve giriş tanımlayan portal kesme taş kemer sistemi ile örülmüştür. Ana giriş kapı kemerinin üzerinde 0.50x 0.65 m lik taşa oyulmuş fakat yüzeysel aşınmadan dolayı okunamayan kitabesi ve kitabenin iki yanında 0.35x 0.97 m yüksekliğinde kuş yuvaları yer almaktadır. Cephe de ana giriş aksının iki yanında özgün olmamakla birlikte özgün çörtlen kotunu belirten su tahliye boruları bulunmaktadır. Hana sonradan açılmış olduğu bilinen ikincil girişin olduğu cephe doğu cephesidir. Bu cephede de ana giriş cephesi gibi taş örgü sistemi kesme ve moloz taş örgü sistemi ile birlikte uygulanmıştır. Güney kenarı kesme taş ile örülmüştür fakat kuzey kenarının örgüsü yapıya yapışmış olan bir yıkıntıdan dolayı gözlemlenememiştir. Yapının kuzey ve batı cephesine bitişik başka yapılar bulunduğundan dolayı bu cepheler de incelenememiştir.

Yapıda taş ve toprak iki temel yapı malzemesi olarak gözlenmiştir. Taşıyıcı sistem ve ayırıcı duvarlarda moloz ve kesme taş birlikte kullanılmıştır. Zemin ve üst örtü için de toprak malzeme ile uygulama yapılmıştır. Ahşap ise sonradan eklenen bölücü elemanlarda ve açılan açıklıkları kapatmak için kapılarda tercih edilmiştir.

Uzun süredir kullanılmayan yapıda, bakım ve onarımın yapılamamasından, özgün işlevinden farklı fonksiyonlar için kullanılmasından, malzemenin dayanımının azalmasından kaynaklı büyük sorunlar yaşanmıştır. Özellikle yapının taşıyıcı sistemini oluşturan taş malzemede aşınma problemleri gözlenmiştir. Taşlar da içte ve dışta yüzeysel ve hacimsel kayıplar, sonradan eklenen ahşap malzemede böceklenme sorunları tespit edilmiştir. Yapının üst örtü sınırlayıcısı olan duvarlarında malzeme kaybı oldukça fazladır. Bu durum yapının özgün yüksekliğinin belirlenememesine neden olmuştur. Ayrıca yapının üst örtüsündeki açıklıklardan kaynaklı nem problemleri de yaşanmıştır. Yıllarca yapının toprak üst örtüsüne bakım yapılamaması da çatıda bitkilenme sorununu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca iç mekânda kullanılan ocakların baca sistemleri de zamanla yıpranmış ve

onarılmamıştır, bu durumda hasar oranını arttırmıştır. Yapı, stürüktürel olarak ayakta olmakla beraber, değerlendirilmesi gereken ciddi çatlaklar ve boşalmalar cephelerde ve cephelere yüz veren iç duvarlar da bulunmaktadır. Bu tip yıpranmaların dışında yapı köyün saman ve gübre deposu olarak uzun süre kullanılmıştır. Bu durumda yapının iç mekân taşlarında kimyasal bozulmalar yaşanmasına neden olmuştur.

Yapının özgün değerleri büyük ölçüde korunmuştur. Ek olduğu ve zamanla değiştiği bilinen ve dolayısıyla araştırma gerektiren tek öge ışıklıklardır. Bunlar dışında kapı, pencere ve iç bölücülerle, dolgu duvarların ek olduklarını açıkça okunabilmektedir. Yapının en önemli kayıp elamanı ana giriş kapısıdır. Ayrıca giriş cephesinde bulunan kitabe okunamayacak duruma gelmiştir. Yol üstü hanı olarak inşa edilen yapının en özgün değerlerinden biri ocaklardır. İç mekân ocaklarının bir bölümünün içleri moloz taş ile doldurulmuş olsa da özgün ölçü ve oranları izlenebilmektedir. Özgün işlevin önemli parçaları yapının işlev bakımından değerlerinin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

- **Hasar Tespit ve Müdahale Biçimleri**

Yapıda bozulmalara neden olan en önemli problemlerden biri su kaynaklı bozulmalardır. Yapının üst örtü sisteminin bakımsızlıktan dolayı yıpranması, su tahliyesinin yapılamaması, ışıklıkların kapaklarının yenilenmemesi nem probleminin artmasına neden olmuştur. Bunun için ışıklıklar ve cephedeki tüm açıklıklar kapatılmalıdır. Ayrıca binanın çeperlerine baskı yapan içteki dolgulardan ve doğu cephesine yapışık olan yıkıntı kaldırılmalıdır.

Yapıda malzeme kaybı da diğer bir önemli sorundur. Cephelerdeki malzeme kaybı özgün bina yüksekliğinin kaybolmasına neden olmuştur. Dolayısıyla öncelikle yapının bütün cephelerinde birbirini tutan en yüksek kota kadar örülmesi gerekmektedir. Bu işlemin yeni bir uygulama olduğunun okunabilmesi için moloz taşın sıralı moloz örgü tekniğiyle gömük derz uygulamasıyla örülmesi önerilmektedir. Aynı işlem cepheler üzerinde açılmış olan kapı pencere açıklıklarının kapatılmasında da uygulanması düşünülmektedir. Güney cephesinde portalin genişliği hakkında bir izin, belgenin olmaması farklı müdahaleler geliştirmeyi gerekli kılmıştır. Portalin yok olmuş batı tarafı için doğu tarafının genişliği referans alınarak bir uygulama yapılmalıdır. Kırık kesme taşlar benzer taşlar ile tamamlanırken, bilinmeyen taşların yerine konacak taşlar, cephe kaplamasındaki taşın derinliği kadar gömük olarak yine kesme taşla tamamlanmalıdır. İç mekânda ise öncelikle niteliksiz olan bölücüler ve duvar dolguları kaldırılmalı daha sonra zemin seki ve ocak ilişkilerini sorgulayan araştırma kazıları yapılmalıdır. Araştırma ve temizlik sonucundaki verilere göre çözüm önerileri geliştirilmelidir. İzleri okunabilen ocaklarda öncelikle araştırma ve molozların temizliği yapılmalıdır. Daha sonra çıkan verilere göre yapı içi örnekler temel alınarak aynı malzeme farklı boyutta ve renkte kullanılarak ocaklar yeniden yapılmalıdır. Bacalar içinde araştırma çalışması yürütülmelidir. Eğer bacaların taş olduğu araştırmalar sonucu bulunamaz ise, çağdaş tuğlayla tekrar örülmeleri gerekmektedir. Diğer bir araştırma gerektiren bölüm üst örtüdür. Özgün ışıklık yerleri ve detayı, tonozlar ve su kanalları arasındaki yükseklik ve detayların bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca bu detaylara bağlı olarak yapıya çağdaş bir üst örtü (kapak) tasarlanması gerekmektedir. Günümüz şartlarında toprak üst örtünün bakımının çok zor olması nedeniyle bu kapağın (üst örtünün) altındaki özgün yapı tekniğini muhafaza eden; tonozun üstüne toprak yerine binaya daha az yük olacak, kar yüküne karşı dayanımı yüksek koruyucu bir tabaka gibi davranan metal bir örtü olması gerekmektedir. Bu çağdaş sistem binada hala izini koruyan çörten kullanımına uygun tasarlanmalı çörtenin kullanımının devam etmesini sağlamalıdır. Bunların dışında giriş kapısı, kuş yuvalarının kapatılması için pencere, ışıklıkların ve bacaların kapatılması için kapaklar günümüz tasarım yaklaşımında düşünülmelidir. Yapıda ayrıca temel kaynaklı nem problemi de bulunmaktadır. Bu problem için de hanın etrafına drenaj yapılmalıdır.

• Restitüsyon Çalışmaları

Yapıda yürütülen restitüsyon çalışması için var olan izler oldukça yol gösterici olmuştur. Restitüsyon çizimlerinde öncelikle yapıdan gelen izler temel alınmıştır. İkinci olarak yapı içi karşılaştırmalı çalışmadan gelen veriler, üçüncü olarak yapıda izi olmadığı halde bina içi ve diğer örneklerle yapılan karşılaştırmalı çalışmaların verileri ve son olarak ta mimari gereksinim olan veriler değerlendirilmiştir.

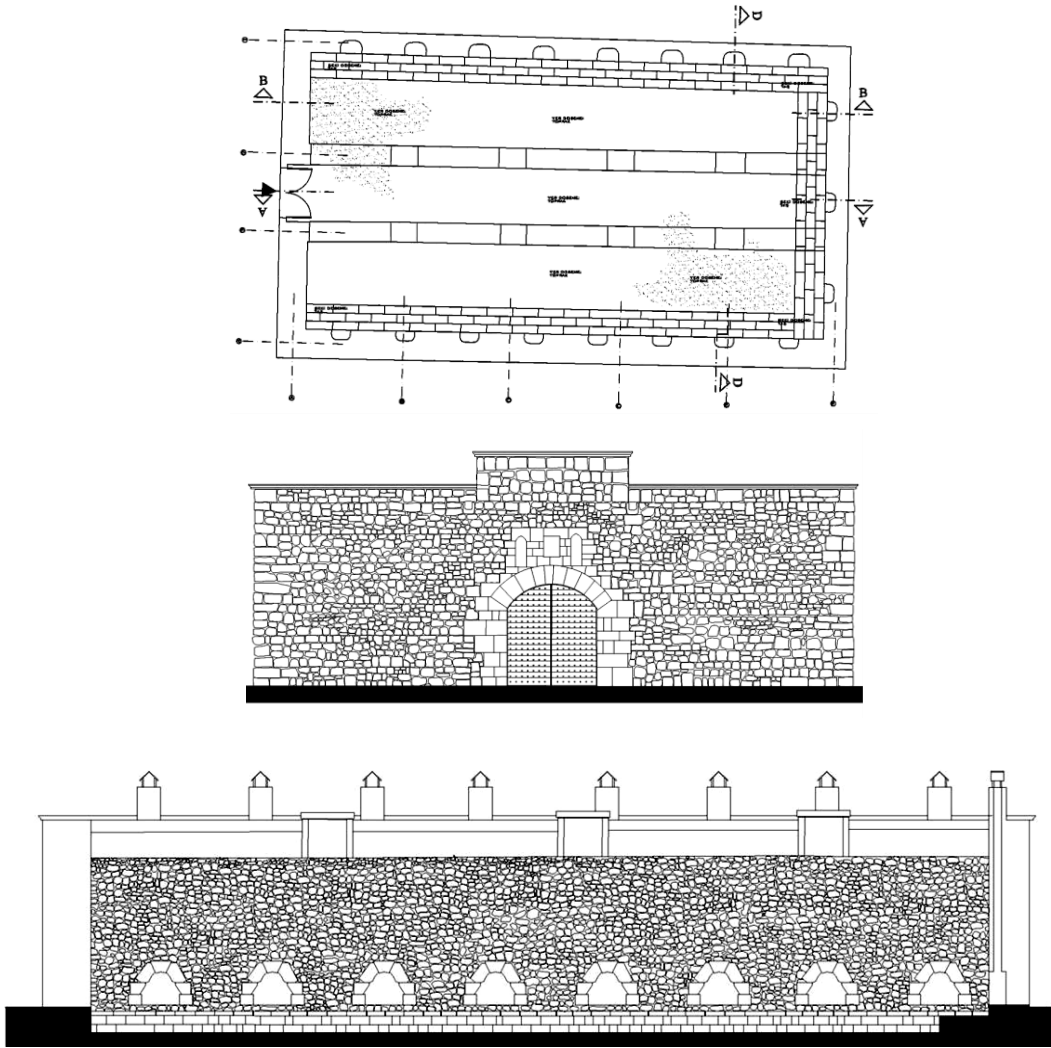
Veriler ışığında restitüsyon çizimlerinde;

1. Yapıdan gelen izlere göre; cephe duvarlar ve portaldeki kırık kesme taşların tamamlanmıştır. Özgün ışıklıklara göre yeri bilinen ışıklıklar belirlenmiştir. Sekilerin yükseklikleri ve enleri belirlenerek, seki üzerinde bulunan kesme taş malzeme ile yapılan ocaklar ifade edilmiştir.

2. Yapıdan gelen izler ve bina içi karşılaştırma çalışmasına göre; günümüzde yalnızca izleri okunan ocaklar, bacalar belirlenmiş, portalin batı tarafı tamamlanmış, güney ve kuzey cephelerindeki duvarlarının binanın simetri aksında yükselen alınlığı örülmüş, sekilerin kaplamalarına karar verilmiş ve çörtener eklenmiştir.

3. Yapıda izi olmadığı halde bina içi ve diğer örneklerle yapılan karşılaştırma çalışması verilerine göre; silmenin varlığına ve profiline, ışıklıkların kapaklarına karar verilmiştir.

4. Mimari gereksinim gereği olması gerekenlere göre; hanın giriş kapısı, fener ve bacaların kapakları belirlenmiştir.

Şekil 5. Plan, Cephe Kesit Restitüsyon Çizimleri¹⁴

Yapının ana sisteminin korunmuş olması restitüsyon çizimlerinin hazırlanmasında oldukça önemli verilerin sağlanmasına neden olmuştur. Yapıya yönelik birçok karar yapıdan gelene izlerden yararlanarak alınmıştır. Bu nedenlerden dolayı restitüsyon çalışmasının en önemli etaplarından biri olan güvenilirlik çalışmasının yüzdesi de oldukça yüksek çıkmıştır. Restitüsyon projesi restorasyon projesi ve uygulama için en önemli alt yapıdır. Yapının özgün değerlerinin net bir biçimde aktarılabilirdiği bir çizim çeşididir. Sonuç olarak restorasyon aşamasında alınan birçok karar restitüsyon temelli olmaktadır.

• Restorasyon Çalışmaları

Yapıda öncelikle temele yönelik verilere ulaşabilmek için kazı başlatılması restorasyon aşamasının ilk adımı olarak belirlenmiştir. İkinci adım olarak iç mekânda özellikle ocakların bulunduğu sekilerde raspa yapılmasına karar verilmiştir. Araştırmalar ışığında yeni verilere göre restorasyon projesinde yenileme yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca yapıda var olan izler doğrultusunda tamamlama çalışması yapılmasına, tamamlamanın aynı malzeme ve teknikle olmasına ancak çağdaş uygulama olduğunun ifade edilmesine de karar verilmiştir. Restorasyon projesinde, binadan gelen izler ve bina içi karşılaştırmalı çalışmaya göre belirlenenler, aynı form ve malzemeyle sadece yeni kullanılan malzemenin renginde ve/veya kullanılan yapı malzemesindeki boyut farklılığıyla yeniliğinin ifade edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Binada izi olmadığı halde bina içi ve diğer örneklerle yapılan karşılaştırmalı çalışmaların verilerine ve mimari gereksinime göre alınan kararlar çağdaş tasarımlar olup çağdaş malzeme kullanılarak yapılacaktır. Restorasyon projesi korunması gereken kültür mirasının özgün değerlerinin ortaya çıkması ve devamının sağlanması adına çok önemli bir uygulamadır. Yapılar restorasyon projeleri ile kültür mirası eserler kimi zaman korunamamakta, hatta daha da tahrip edilmekte ve var olan özgün değerlerinin birçoğu kaybedilebilmektedir. Bu nedenle öncelikle müdahale edilmesi düşünülen noktalarda kararların açıkça ifade edilmesi gerekmektedir.

¹⁴ 2006 Yılı Restorasyon Çalışmaları Çizimleri (Karasu Hanı Restorasyon Projesi, 2006 Yılında Asmira Mimarlık Restorasyon Dek.Tad.Taah.İşl.Eml.Müş. Y. Mimar Rest. Uz. Öget Cöcen, Y. Mimar Rest. Uz Hikmet Eldek, Y. Mimar Rest. Uz Serkan Günay ve Y. Mimar Rest. Uz. S. Semra Emek tarafından hazırlanmıştır.)

kayıpların yaşanmasına neden olmaktadır. Karasu Hanı için hazırlanan projede de yapının özgün değerlerinin korunması temel alınmış, bütün detaylar çizimler ile anlatılmış, malzemeler belirlenmiştir. Koruma çalışmaları proje aşamasından uygulamaya kadar bir bütündür ve temelinde yapının korunması ve gelecek nesillerle aktarılması bulunmaktadır. Karasu Hanı için temel yaklaşım projenin bütün etaplarına yansımıştır.

Ancak uygulama süreci ile proje sürecinin bağımsız ilerlemesi hanın restorasyonun da projeden farklı uygulamaların yapılmasına neden olmuştur. Proje aşamasında yapının var olan özgün değerlerinin korunması, yeni yapılacak müdahalelerin izlenebilir olması, yapının korunması için yeni işlev önerilmesi gibi temel kararlar alınmıştı ancak uygulama da var olan birçok değer yok sayılarak, yapı eskiye benzetilmeye çalışılarak onarılmıştır. Cephelerdeki taşlar tamamen yenilenmiştir. Çatı için farklı yeni bir sistem önerilmiştir. İç mekânda ise taş derzleri çimento harç ile doldurulmuştur. İç mekânda bulunan ocaklar ve seki de yeni malzemeler ile yeniden inşa edilmiştir. Özgününde olmayan elektrik sistemi hanın mekânsal algısını bozacak biçimde rastgele yerleştirilmiştir. Konfor koşullarını sağlamak restorasyon projelerinin gereklerinden birisidir ancak bu gereklilikler yapının özgün değerlerine zarar vermemelidir. Yapının önemli kayıp parçalarından biri olan ana giriş kapısı ise saç kaplama malzeme ile özgün detayları bu biçimdeymiş gibi yerine takılmıştır. (Şekil 9) Bu duruma benzer birçok detay uygulaması yapının günümüze ulaşan özgün değerlerinin yok olmasına ve geleceğe yanlış bilgilerin taşınmasına neden olmaktadır. Uygulama sonucunda ortaya çıkan eser öncesinden çok daha tahrip edilmiş ve değerlerini yitirmiş olabilmektedir.

Şekil 7. Hanın Restorasyon Sonrası Fotoğrafları ¹⁶

¹⁶ <http://puskulcu.blogspot.com.tr/2009/03/agaveyis-hani-askale.html> (15-12-2014)

4. Sonuç

Erzurum'un Aşkale ilçesi, Karasu Köyü'nde bulunan Karasu Hanı XVII. yüzyılda inşa edilen bir derbent hanıdır. Yapılış amacı ile dönemin siyasi, kültürel, sosyal mimari, ekonomik bir çok değerini üzerinde taşıyan yapı bulunduğu ilçe için nirengi noktası olmuştur. Yapıldığı dönem, kervanların ve yakın çevrenin güvenliği sağlamak, yeni yerleşim alanları oluşturmak ve yolculuk yapanlar için konaklama tesisi olarak kullanılmak amacı ile inşa edilen han uzun yıllar işlevsiz kalmıştır. Yapının kullanılmaması, bakım ve onarımının düzenli yapılmaması ciddi hasarların oluşmasına neden olmuştur. 2006 yılında Karasu Hanı için restorasyon projesi hazırlanmıştır. Yapının restorasyonu hazırlanan proje doğrultusunda yapılmıştır. Ancak uygulama aşaması uygulama, projeyi hazırlayan ekibin kontrolünün dışında gerçekleşmiş ve yapı için uygun olmayan müdahaleler yapılmıştır. Bu durum yapının özgün değerlerinin bir kısmının kaybedilmesine neden olmuştur. Ayrıca yapılan müdahalelerde yeni ve eski birbirine karışmış, yapının belge değeri zayıflamıştır. Koruma çalışmalarında esas olan yapının değerlerini devam ettirerek korumaktır.

Türkiye sınırları içinde sayıları oldukça az olan yol üstü hanlarından olan Karasu Han'ın tanıtımının yapılması, derebent teşkilatı hakkında genel bir bilgi aktarımı sağlanması, restorasyon uygulamalarındaki değişimin belirlenmesi ve paylaşılması hedeflenen metinde, mimari açıdan uygulama ile proje arasındaki farkların da ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. Farklı coğrafyalarda, farklı işlevler için inşa edilen anıtsal yapılar benzer koruma süreçleri yaşamaktadır. Hazırlanan projeler her ne kadar koruma odaklı olsada, uygulamanın farklı kişiler tarafından yapılması bu süreci olumsuzlaştırmaktadır. Her yapılan işin paylaşılması sonuç ürünlerin yorumlanması ve tartışılması adına oldukça önemlidir. Bu bağlamda Karasu Han'ı restorasyon adına değişimin gösterildiği örneklerden birisi olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktan A., "Tarih İçinde Erzurum'un Yeri Ve Önemi, (Erciyes Üniversitesi Türk Kültür Ve Siyasi Tarihi İçinde Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu 30 Nisan 1992'de Bildiri Olarak Sunulmuştur", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss. 53 – 67, Kayseri 1994.
- Aytaç İ., Harput – Palu – Diyarbakır Güzergahındaki Kervansaraylar, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*; 18-22, Elazığ 2006.
- Çantay, Gönül, "Osmanlı Dönemi Kervansarayları-Hanları", Osmanlı, C. 10, s. 384-391, Ankara 2000.
- Çelik, H. Üstüner, Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Erzurum'da Sosyal Ve Kültürel Hayat, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.
- Ersoy E., Türklerde Bir İskân Siyaseti Olarak Derbent Teşkilatı, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 47-53, Elazığ 2008.

- Gündoğdu H., Kuzeydoğu Anadolu Yol Güzergahı Ve Karakulak Menzili, Otlukbeli Sempozyumu, Nevşehir 1997.
- Gündoğdu, H., Aşkale Yakınlarında Karasu (Aşveyişan) Hanı, *Vakıflar Dergisi*, 289-300, Ankara 1991.
- Keçici Değerli A., Osmanlı Devleti'nde Bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilâtı, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7(1):44-53, Gaziantep 2008.
- Konyalı, İ. H., *Abideleri Ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960.
- Köşklü Z., Erzurum'da Osmanlı Dönemi Hanları, *ATÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 5, Bahar, 113-134, Erzurum 2010.
- Özdoğan D., Başlangıcından Osmanlı Hakimiyetine Kadar Erzurum ve Çevresi, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2008.
- Pamuk B., İpek Yolu Ticareti Ve Erzurum, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/XXII, Sayı 2, 125-143, İzmir 2007.
- Ûnalı R. H., Osmanlı Öncesi Dönemden Yayınlanmamış Ûç Menzîl Hanı, *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, Ankara 1980.
- http://Www.Erzurum.Bel.Tr/City_Guide/City_Guide.Asp?Cg=17&Dt=1 (15-12-2014)
- <http://Askale.Bel.Tr/Syf-9-Askale-Tarihi-Tr.Html> (15-12-2014)
- <http://puskulcu.blogspot.com.tr/2009/03/agaveyis-hani-askale.html> (15-12-2014)